

מערות צורים ומחילות עפר ושימושיהן בימי המקרא

ניצול התווך התת-קרקעי אינו המצאה חדשה. עיון בתנ"ך מלמד שתושביה של ארץ-ישראל בתקופת המקרא הרבו להשתמש במערות, במחילות ובמנהרות - טבעיות ומעשי ידי אדם - הן לצורכי שלום והן לצורכי מלחמה

פרופ' (אמריטוס) מנשה הראל

מבוא

לאדם ולמקנהו וסללו מסילות ומעלות בהרי החבל המיושב ובמדבריות הארץ שגישרו וקישרו בין חבל לחבל בפעם הראשונה בתולדותיה (מנשה הראל, **על האהבה שבין עם למולדתו**, ההסתדרות הציונית העולמית, מחלקת הנוער והחלוצ, ירושלים תשמ"ז, עמ' 24-30).

התהוות המערות

ההר עשיר במערות של סלעי גיר, ששימשו כאתרי מסתור ומחבוא בימי שלום ומלחמה. רוב המערות הן טבעיות שנתחוללו מכוחות אטמוספיריים וחלקן מלאכותיות, מעשי ידי האדם. נופים תת-קרקעיים טבעיים אלה מכונים "קארסט", על שם חבל ארץ ביוגוסלביה, שעשיר בתופעות אלה. הקארסט התפתח בשלבים: סלע הגיר, שאינו הומוגני, התמוטט על-ידי מי הגשם והמעיינות, המכילים פחמן דו-חמצני, ונוצרו בו מחילות תת-קרקעיות, ואלה התפתחו במשך מיליוני שנים לבקעות ולשקעים נרחבים. בשלב הראשון נוצרו חורים וסדקי המסה, שהתהוו בהדרגה

לחוחים, לסדקים ולנקיקים והפכו את הסלעים לשדה טרשונים חרוץ וחלול. בשלב השני חדרה ההתמוססות לעומק הסלעים דרך ביבים דקים, הנראים כצינורות דמויי ארובה, והתפתחו לבולענים. כאשר מימי הבולענים מצאו מוצא לאפיק הנחל הסמוך, התגלו בגיא מערות בעלות צורות וגדלים שונים (מנשה הראל, "נופי קארסט בארץ-ישראל", **טבע וארץ**, כרך ב', חוברת ה'-ו', פברואר-מארס 1960, עמ' 10-1 וכן ד' ניר, "הקארסט בגליל העליון", מתוך

עם ישראל היה העם היחיד מבין כל עממי המזרח הקדמון ששלטו על ארץ-ישראל שראה בהרי הארץ ובמדבריותיה ההרריים את צור מחצבתו ואת מרכז התיישבותו הייחודי, שנאמר: "והוצאתי מיעקב זרע ומיהודה יורש, הרי וירשוה בחירי ועבדי ישכנו שמה" (ישעיה ס"ה, ט). היו סיבות רבות להיאחזות ייחודית זו בהר ובמדבר הסלעיים, ואחת החשובות בהן הייתה המבטח והמעוז בצור החלמיש - האפשרות הנוחה להסתתר במערות ובנקרות הטבעיות, שנמצאו בשפע בהרי הארץ ובמדבריותיה, והתנאים להיחבא במחילות, במנהרות ובשוחות המלאכותיות שנמצאו אף הן בשפע ברחבי הארץ. ודאי הוא שהמערות ומחילות הקרקע שירתו גם את המודיעין למגוון פעילויות בשדה.

עם ישראל היה החלוץ בתולדות הארץ שעיצב את נופי ההר והמדבר הגירניים והסדוקים הטבעיים והפכם לתרבותיים. בני ישראל בראו את

עצי היער, עיצקו את סלעי החורש, הפכו אותם לשדות מזרע ונטעו בהם כרמים ועצי יער (ישעיה מ"ד, יד). הם הפכו את הטרשים של ההר לטרסות חקלאיות, הפכו "מעין נרפש ומקור מושחת" (משלי כ"ה כו) למעיינות נקרה, שמימיהם נאגרו בבריכות והשקו בהם את גני השלחין; חצבו בורות בחבלי ההר ובמדבר הסלעי

אחת הסיבות החשובות להיאחזות עם ישראל בהר ובמדבר הייתה האפשרות הנוחה להסתתר במערות ובנקרות הטבעיות, שנמצאו בשפע בהרי הארץ ובמדבריותיה

גיאונרף מקראי,
חתן פרס ישראל לחקר ידע
ארץ-ישראל (התשס"ב)

גיאומורפולוגיה של ארץ-
ישראל, אקדמון, ירושלים 1989,
עמ' 288-293).

המערות והמחילות במקרא

מאחר שרוב שבטי ישראל, ובמיוחד השבטים הראשיים של כל חבל וחבל בארץ, התיישבו בהרי הארץ, הרי שלא זו בלבד שהם נאחזו בהר באורח מקיף וריכוזי, אלא שהם יצרו גם מבנים ומתקנים שונים ששימשו להם מחסה ומפלט בהר בימי חירום ובעת צרה ומצוקה. לכן רבים הביטויים במקרא המבטאים את מצבי החירום האלה, והם חשובים במיוחד לסיירים ולאנשי המודיעין: מחבוא, מחסה, מסתור, מבטח, משלט, משגב, מפלט ומקלט – המכוונים בעיקר להרים. כי במרומי הרים אלה ניתן לחסות בבטחה מפני אויב, ומהם אפשר לארוב לצורך במסתור ובשאננות על מנת ללכודו, ומהם נוה להתקיף את המתנכל במפתיע ולהביסו; ומשיאיהם קל לצפות על מערך ההתארגנות של זוממי הרעה. ואילו מאפייניו השונים של ההר, כמו צור, סלע, מצדה, משגב ושדי (שדו בארמית – שיא, הר) מכוונים לאלוהים השוכן במרומים.

שני סוגים של מערות ושל פערים נזכרים במקרא, ששימשו את האדם ואת בעלי החיים האחרים: טבעיים ומלאכותיים. הטבעיים הם: מערות, מערות-צורים, נקרות, נקרות-צורים, חורים, חריצים, נקיקים, חווחים, חגוויים, ערוצים, גי'הרים ומצדות, המצויים במבנים ובנופים ההרריים והמדבריים השונים של הארץ. העצמים המלאכותיים הם: מחצבות, קברים, בורות, מחילות, מאורות, מנהרות, שוחות, שחתות, פחים, פתחים ותעלות הכרויים בידי אדם ובאמצעות בעלי-חיים.

שימושי המערות

בני-האדם ובעלי-החיים ניצלו את המערות לשימושיהם השונים, אולם עיקר ההזכרות במקרא הן בהקשר למסתור

מערות טבעיות בדרום הר חברון

ולמקלט. השימושים האחרים היו: משכנות אדם, גדרות צאן, מחצבות, בתי קברות, מלונות לעוברי אורח, מלכודות לאויב, מקומות מסתור לבעלי חיים, מחסנים למטמונים, כוורות, מקומות לפולחן אלילי.

משכנות אדם

יודעים אנו שהמערות הטבעיות שימשו משכנות לאדם הקדמון ולמקנהו, אולם בימי המקרא שימשו רוב המערות הגירניות למגורי המקנה ומשכן לעטלפים (ישעיה ב', יח). ואילו מגורי האדם נקבעו במערות של החבלים הבנויים סלע רך ונוח לחציבה, כמו סלעי אבן החול הנובית של הרי אדום ומדיין וסלעי הקירטון של השפלה. בהקשר הזה נאמר על הקינים באדום: "וירא את הקיני ויישא משלו ויאמר: איתן

הקבר בנחל קדרון במילים: "מה לך פה מי לך פה כי חצבת לך קבר" (ישעיהו כ"ב, טז).

קבורה

הקבורה במחצבות נטושות דמויות מערה יוחדה לנכבדי העם. המחצבות שהפכו לקברים נחצבו סמוך לאפיקי הנחלים, ששימשו גם לנתיבי מעבר, ובהם נתגלו מקורות מים ונבנו מתקני מים. משה נקבר בגיא, וכך גם שמשון וגוג ומגוג (מנשה הראל, "קבר בישראל גי העוברים קדמת הים", בתוך **הנוף, הטבע והאדם במקרא**, עם עובד, תל-אביב, 1984, עמ' 286). וגם בית-הקברות הקדום של ירושלים השתרע לאורך אפיקי נחל קדרון וגיא בן-היננו.

גם קברי האבות והאמהות של האומה היו בגיאיות. מערת המכפלה בחברון סמוכה למעיין ששימש לטהרה, כנאמר על אברהם: "וייתן לי את מערת המכפלה אשר לו אשר בקצה שדהו בכסף מלא יתננה לי בתוכם לאחוזת קבר" (בראשית כ"ג, ט). ועל קבורת יעקב נאמר: "אני נאסף אל עמי. קברו אותי אל אבותי, אל המערה..." (בראשית מ"ט, כט). דומה שמערות הקבורה של ימי האבות היו טבעיות, שכן אז לא היו כלי ברזל בארץ כדי לחצוב אותן. ואילו הקברות מימי המלוכה נקבעו כמערות חצובות באיזמלים ובגרזיני ברזל.

מסתור ומקלט

כאמור, עיקר מקומות המסתור והמחבוא הנזכרים במקרא היו בחבלי ההר והגבעות, שכן רק שם נפערו המערות, ונוצרו המצדות הטבעיים, ושם גם התגלו מחילות שנעשו בידי אדם. אתרי המחבוא היו בנחלות השבטים בהרי הגליל, בשומרון, בבנימין, ביהודה, במדין ובאדום.

רק ההר הסלעי והגירני הקשה והסדוק של הארץ עשיר במערות ובערוצים המשמשים אתרי מסתור נוחים, ובמיוחד לימי חירום ומלחמה. אולם דומה שבני ישראל, שוכני ההרים הטיפוסיים של הארץ, שהכינו להם מסתור טבעי במרומי ההרים, כרו ובנו גם אתרי מחבוא וצריחי תצפית בימי מלחמה, ככתוב: "ובאו במערות צורים ובמחילות עפר מפני פחד ה'" (ישעיה ב', יט, כא). המקור הראשון, עוד מימי השופטים, מזכיר את האתרים הטבעיים והעשויים

בידי בני ישראל בגליל ובשומרון, ככתוב: "ותעז יד מדיין על ישראל, מפני מדיין עשו להם בני ישראל את המנהרות אשר בהרים ואת המערות ואת המצדות" (שופטים ו', ב). דומה שהמנהרות, שהן מחילות תת-קרקעיות שדרךן חודר אור, היו עשויות בידי אדם, שכן בפסוק הנ"ל כתוב "עשו". אולם

מושבך ושים בסלע קינך" (במדבר כ"ד, כא). ועל אדום, שהריו הם מן הנישאים בארץ, נאמר: "שוכני בחגווי הסלע תופשי מרום גבעה, כי תגביה כנשר קינך משם אורידך, נאום ה'" (ירמיה מ"ט, טז). כמו כן איוב, שישב כנראה באדום, תיאר את נופו לאמור: "בערוץ נחלים לשכון, חורי עפר וכפים (איוב ל', ו' וכן ל"ט, כח. וראו גם: מנשה הראל, "מושבים של איוב ורעיו", **בית מקרא** ג' כ"ז תשכ"ו, עמ' 131-139). המקרא מזכיר גם את המגורים הארעיים של האדם במערות המלח הטבעיות של הר סדום לאחר אסון טבע בערי הכיכר, כמקרה לוט ובנותיו בהיותם בצוער שבדרום ים המלח לאמור: "ויעל לוט מצוהר ויישב בהר ושתי בנותיו עימו, כי ירא לשבת בצוער ויישב במערה הוא ושתי בנותיו (בראשית י"ט, ל).

גדרות צאן

ההר המיוער היה החבל האידיאלי למרעה, וממנו נדד הרועה עם צאנו לעמקים ולבקעות של הארץ, לפי עונות השנה (מנשה הראל, "גידול הצאן

במדברות ובחורשים", **יהודה ושומרון, כנען, ירושלים** 1977, עמ' 529-536). מאחר שבימי המקרא לא בנו דירים לצאן, הרי שהרועים בחרו ללון בלילות עם מקניהם במערות הטבעיות. הרועים בנו בפתחי המערות גדרות מאבני השדה, ועליהן הניחו צמחים קוצניים כדי להגן על הצאן מפני חיות הטרף. כך היה במרדף של שאול אחר דוד ואנשיו בין צורי היעלים של מצוקי עין-גדי, ככתוב: "ויבוא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה, ויבא שאול להסך את רגליו, ודוד ואנשיו בירכתי המערה יושבים... ויקם דוד אחרי כן ויצא מן המערה..." (שמואל א' כ"ד, ג, ח). אולם בחבלים שאין בהם מערות טבעיות, כמו גבעות הכורכר שבמישור החוף או בגבעות הקירטון הרך של השפלה, נאלצו הרועים לכרות מערות למשכן הצאן, ככתוב: "והייתה חבל הים נוות כרות רועים וגדרות צאן" (צפניה ב' ו' וכן מנשה הראל, "משכנות הכרתי והפלתי", **טבע וארץ, כרך ג'**, חוברת ד', ינואר 1961, עמ' 41).

מחצבה

עם ההתיישבות בהר נהגו הקדמונים לחצוב אבנים לבניין בתייהם מן הגיאיות הסמוכים ליישוב. הם חצבו את האבנים ממעמקי הסלע וצרו עלידי החציבה מערות שהגנו על החוצבים מפני החמה

והמטר. לאחר נטישת המחצבה מכרו בעלי הקרקע את המערות ואת סביבתן לנכבדים, ואלה השתמשו בהן כאחוזות קבר, כפי שנגלה לעינינו כיום בנחל קדרון בירושלים לאורך כחמישה קילומטרים (מנשה הראל, **זאת ירושלים**, עם עובד, תל-אביב, 1977, עמ' 115-135). ישעיה תיאר את חציבת

עיקר מקומות המסתור והמחבוא הנזכרים במקרא היו בחבלי ההר והגבעות, שכן רק שם נפערו המערות, ונוצרו המצדות הטבעיים

דומה שבני ישראל, שוכני ההרים הטיפוסיים של הארץ, שהכינו להם מסתור טבעי במרומי ההרים, כרו ובנו גם אתרי מחבוא וצריחי תצפית בימי מלחמה

מערה ליד ג'נסמט שבשומרון. זוהי מערה טבעית שנוצלה לצורכי קבורה (התקופה הכלכוליתית)

המערה והפקידו עליה אנשים לשומרם" (יהושע י', טז, יח). העדות לכריית מערות בגבעות הקירטון הרך עוד בימי הפלישתים היא שעל משכנו של גוליית הפלישתי נאמר: "מגת ממערות פלישתים" (שמואל א', י"ז, כג). אם גת היא אכן תל-צפית שבשפלה, כפי שטוענים הארכיאולוגים, הרי שבה בלבד נתגלו שבע מערות עשויות בידי אדם, ואלה מצטרפות לשאר אלפי המערות בשפלה.

מלון לעוברי אורח

המערה שימשה גם כמלון לעוברי אורח במדבר, כמו במקרה של אליהו הנביא, שברח מפני אחאב להר האלוהים חורב שבסיני, ככתוב: "ויבוא שם אל המערה וילן שם, והנה דבר ה' אליו ויאמר לו: מה לך פה, אליהו... ויהי כשמוע אליהו, וילט פניו באדרתו וייצא ויעמוד פתח המערה" (מלכים א',

המצדות והמערות כאתרי מסתור טבעיים ראשיים נזכרו גם בנבואת יחזקאל (ל"ג, כז).

גם במלחמת שאול בפלישתים במכמש שבנחלת בנימין נזכרו אתרי מחבוא טבעיים ועשויים בידי אדם, ככתוב: "ואיש ישראל ראו כי צר לו, כי ניגש העם ויתחבאו העם במערות ובחוחים ובסלעים ובצריחים ובבורות" (שמואל א' י"ג, ו). דוד, שנמלט מפני שאול, הסתתר בתחילה במערת עדולם שבגבול השפלה והר חברון ככתוב: "ויילך דוד משם ויימלט אל מערת עדולם, וישמעו אחיו וכל בית אביו ויירדו אליו שמה" (שמואל א' כ"ב, א; שמואל ב' כ"ג, ג). אחר כך נמלט עם 400 אנשיו וישב ב"מצודה" שבמדבר יהודה (שמואל א' כ"ב, ד"ה, כ"ד כב). להערכתו, ה"מצודה" של דוד הייתה במצדה של המרד הגדול ברומאים, על שפת ים המלח, כי גילינו בה – משלחת ב' מזור ויגאל ידן – חרכים מהתקופה הישראלית (מנשה הראל, **מסעי מדבר יהודה וים המלח**, עם עובד, תל-אביב, 1979, עמ' 109).

מערות רבות ובעלות ממדים היו גם בהרי שומרון, שבהן החביא עובדיהו את בני הנביאים "ויחביאם חמישים איש במערה וכלכלם לחם ומים" (מלכים א' י"ח, ד, ג).

נוסף על המחבוא במערות הסתתרו בני ישראל גם בנקיקים ובחגורים של הסלעים, בנקרות הצורים ובערוצים ובגיאיות של ההרים, כדבר ה' אל משה: "והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור

ושכתי כפי עליך עד עברי" (שמות ל"ג, כב). על המנוסה לגיאיות ולקניונים בזמן הרעש בנחל קדרון בירושלים נאמר: "ונסתם גיא הרי כי יגיע גי-הרים אל אצל ונסתם כאשר נסתם מפני רעש בימי עוזיה מלך יהודה" (זכריה י"ד, ה; וכמו כן מנשה הראל, "על גורמי התהוות הקניונים בארץ-ישראל", **ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה**, כ"ד, ד' תש"ך, עמ' 261-265).

אם ברוב החבלים ההרריים והגירניים של הארץ היו מערות קארסטיות טבעיות בעיקרן, הרי שבשפלה, שגבעותיה קירטוניות, כרו מערות בידי אדם עוד בימי ההתנחלות של בני-ישראל בארץ. על יהושע, שרדף אחר חמשת מלכי האמורי שנמלטו מהרי יהודה למערת מקדה שבשפלה, נאמר: "וינוסו חמשת המלכים האלה ויחבאו במערה במקדה... ויאמר יהושע: "גולו אבנים גדולות אל פי

מסתור לבעלי־חיים

המערות שימשו גם לחיות טורפות, שארבו לקורבנותיהן, שנאמר: "המערת פריצים היה הבית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם?" (ירמיה ז', יא); "פריץ חיות" במשמעות של חיות טרף נזכר גם אצל ישעיה ל"ה, ט. דומה שמעונות האריות בהרים (שיר השירים ד', ח) היו במערות, ככתוב: "אריה טורף בדי גורותיו ומחנק ללביאותיו. וימלא טרף חוריו, ומעונותיו טרפה" (נחום ב', יג). המעונות מופיעים כאן כתקבולת לחורים.

אולם המאורה וחורי האדמה היו מועדים במיוחד לזוחלים, שנאמר: "ושיעשע יונק על חור פתן, ועל מאורת

י"ט, ט', יג). מערה זו מסייעת לנו לאתר את מקומו של הר חורב. מאחר שאין מערות מתהוות בסלעי יסוד, הרי שאין לחפש את הר חורב בחצי האי סיני הדרומי, הבנוי ברובו מסלעי גרניט ומאבני יסוד אחרות, אלא בחצי האי סיני הצפוני, הבנוי סלעי גיר (מנשה הראל, **מסעי סיני**, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תל־אביב, 1978, עמודים).

מלכודות לאויב

המלכודות לאדם ולבעלי־החיים היו בורות שנחפרו בנקודות תורפה. המלכודות היו כנראה נפוצות מאוד, שכן הן מכונות בכמה שמות נרדפים: פח, פחת, שוחה, שחת ובור. מלכודות

כניסה למערה מעשה אדם בסוסיא - דרום הר חברון

צפעוני גמול ידו הדה" (ישעיה י"א, ח) וכן: "ואחרי כן אשלח לרבים ציידים וצדום מעל כל הר גבוה ומעל כל גבעה ומנקיקי הסלעים (ירמיה ט"ז, טז). נקיקי הסלעים של "ההרים הגבוהים" – דוגמת הרי עין־גדי – היו גם משכנם של היעלים.

מחסן למטמונים

המטמונים של הרועים היו בנקיקי הסלעים, כמעשה ירמיה בנחל פרת שבצפון־מזרח מדבר יהודה, ככתוב: "קח את האזור אשר קנית אשר על מותניך וקום לך פרתה וטמנהו שם בנקיק

אנכיות אלה, שנחפרו בשבילים ועל נתיבי דרכים, נתכסו והוסוו בענפי השדה ובאו כהפתעה לאויב, ככתוב: "כי כרו שוחה ללכדני, ופחים טמנו לרגלי" (ירמיה י"ח, כב). על ריבוי המלכודות ועל תדהמת הנפילה בהן נאמר: "פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ. והיה הנס מקול הפחד ייפול אל הפחת, והעולה מתוך הפחת יילכד בפח" (ישעיה כ"ד, יז־יח). לעיתים, עקב חוסר תשומת לב וזהירות, היה נופל הכורה בשחת שהוא עצמו חפר, ככתוב: "כורה שחת בה ייפול, וגולל אבן אליו תשוב" (משלי כ"ו, כח).

הרמז הראשון ניתן ביחס לארץ הצידונים, שאחד מאתרי הפולחן שלהם היה, כנראה, באתר "מערה" על שיאי הלבנון, כמסופר על "הארץ הנשארת" (חבלי הארץ שיהושע לא הספיק לכבוש): "מתימן כל ארץ הכנעני ומערה אשר לצידונים עד אפקה עד גבול האמורי. והארץ הגבלי וכל הלבנון מזרח השמש, מבעל גד תחת הר חרמון עד לבוא חמת" (יהושע י"ג, ד-ה). בביקורנו בשיא החרמון בגובה 2814 מטר מעל פני הים בשנת 1944 הגענו למקדש, ובמזרחו נמצאה מערה חצובה, שתקרתה נשענה על עמוד (יוסף ברסלבי, **הידעת את הארץ - בין תבור וחרמון**, הקיבוץ המאוחד, תשכ"א, עמ' 490-491).

נקבת מים בשכם

גילוי מערות חצובות בשיאי הרים מעיד על פולחן אלילי בהן. עבודת אלילים במערות נזכרת גם בנבואת ישעיה, ככתוב: "ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות לחפר פרות (חפרפרות) ולעטלפים" (ישעיה ב', כ). מאחר שהעטלפים, שהם עופות טמאים, שוכנים במערות כבעלי-חיים ליליים, והם עיוורים ואינם משמעים קול, והם בעלי חוש ריח שאינו מפותח (**האנציקלופדיה המקראית**, כרך ו', ביאליק, ירושלים, תשל"ב, עמ' 165), וישעיה מתאר השתחוות לעטלפים, הרי הם דומים

הסלע" (ירמיה י"ג, ד). ואילו המטמונים של האיכרים בחבל מצפה שבבנימין היו, כנראה, במערות, כשם שהפלחים הערבים טמנו את תבואותיהם במערות בימי שלטון הטורקים בארץ ובימי המנדט הבריטי, ככתוב: "ויאמרו אל ישמעאל: אל תמיתנו, כי יש לנו מטמונים בשדה, חטים ושעורים ושמן ודבש" (ירמיה מ"א, ח' וכן ישעיה מ"ה, ג').

כוורת

גם הכוורות נקבעו ונבנו בנקיקי הסלעים של אפיקי הנחלים המיוערים, כנאמר על הדבורים: "ובאו ונחו כולם בנחלי הבתות ובנקיקי הסלעים ובכל הנעצוצים ובכל הנהלולים"

כניסה למערה מעשה אדם בסוסיא - דרום הר חברון

(ישעיה ז', יט). הסיבה לכך היא שהדבורים ניזונו מהצוף של פרחי העצים, השיחים והבתות (צמחי הבר). ראוי לציין שהדבורים והדבש הנזכרים במקרא היו בהרים ובגבעות של החבלים המיוערים: בחבל הסלעי (דברים ל"ב, יג); בהרי בנימין (שמואל א' י"ד, כה-לא); בהר האמורי בשעיר שבאדום (דברים א', מד) או בגבעות השפלה (שופטים י"ד, ח).

פולחן אלילי

ישנם רמזים במקרא שעבודת האלילים נעשתה גם במערות.

מערת מסתור. שימו לב לאבן הגולל הסוגרת את פתח המערה באופן חלקי

וקרן ישעי משגבי" (תהילים י"ח, ג). האל היה "צור מעוז" לישראל, כדברי דוד לאלוהים: "היה לי לצור מעון, לבוא תמיד ציווית להושיעני, כי סלעי ומצודתי אתה" (תהילים ע"א, ג). לפיכך, מערות הצורים ומחילות העפר ושימושיהן בישראל והחציבה היהודית בסלע לבניין מתקנים רבים היו חלק בלתי נפרד של העשייה ושל היצירה היהודית החלוצית והמקורית של האומה בעיצוב מראות הטבע של הרי ארץ-ישראל, בטיפוח ובגיבוש הדמות והתכונות של עם ישראל. על העיצוב היהודי המהפכני של סלעי ההר ושל נופי המדבר הארץ-ישראלי נאמר: "בחלמיש שלח ידו, הפך משורש הרים" (איוב כ"ח, ט). ועל הפיכת שממות צורים ומדבר לגן פורח של הארץ נאמר: "ואצורך ואתנך לברית עם, להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות (ישעיה מ"ט, ח). רק על עם ישראל נאמר בתולדות הארץ: "והארץ הנשמה תיעבד תחת אשר הייתה שממה לעיני כל עובר, ואמרו: הארץ הלזו הנשמה היתה כגן-עדן" (יחזקאל ל"ו, לג-לה).

לאילילים שעליהם נאמר: "פה להם ולא ידברו, עיניים להם ולא יראו, אוזניים להם ולא ישמעו, אף להם ולא יריחו...". (תהילים קט"ו, ה; קל"ה, טז), ולכן יש להניח שהפולחן האילילי התקיים גם במערות בימי המקרא.

סיכום

המניע הראשי להתיישבות היהודית בחבל הסלעי של הרי הארץ, שרבות בהם מערות הצורים ומחילות העפר, היה סמלי-אידיאולוגי, שכן ההר מסמל כוח, עוצמה, סלע, מצד, מצודה, מעוז, משגב ואייל, שכולם יחד מביעים את רעיון האלוהים – צור ישראל. כשם שעם ישראל עבד את האל בשקיקה, כך השתוקק העם להתיישב בהר. שהרי ה' ירד "על הר סיני אל ראש ההר" (שמות י"ט, כ), וההר שימש הדום רגליו של האלוהים (ישעיה ס"ו, א), ולכן שימש ההר כור ההיתוך של עם ישראל. כי אברהם, אבי האומה, ועם ישראל נחצבו מהצור, וממנו התעצבה האומה, כדברי הנביא: "שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה', הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם. הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם, כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו (ישעיה נ"א, א-ב). הצור כדימוי לאלוהי ישראל, אשר מכונה "צור ישראל", נזכר 30 פעמים במקרא, והסלע נזכר ארבע פעמים כדימוי לאל, שנאמר: "ה' סלעי ומצודתי ומפלטי, אלי צורי אחסה בו, מגיני